

*Ольга Іванченко,**аспірантка кафедри соціальної філософії та управління,
Запорізький національний університет,
вул. Жуковського, 66, Запоріжжя, Україна*

ТРАДИЦІЇ ЗЕМСЬКОГО ПРИЗРІННЯ В СИСТЕМІ ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ

Невід'ємною складовою реформування вітчизняної системи профтехосвіти є вдосконалення існуючого в ній сегменту соціальної роботи та забезпечення. Пошук тут ефективного шляху невпинно привертає увагу до провідного закордонного та власного історичного досвіду. Актуальність інставрації останнього обумовлена не лише можливістю забезпечення спадковості розвитку, а й наданням окресленому напрямку освіти більшої привабливості і престижу. Не менш важливим є й той факт, що кроки сприятимуть формуванню позитивного іміджу місцевої влади у колективній свідомості членів територіальної громади. Мета публікації – виявити та охарактеризувати традиції земського призріння в системі професійно-технічної освіти України. Досягнення її стало можливим завдяки застосуванню методів аналізу, синтезу, індукції та дедукції, нарративного, типології, порівняльного та контент-аналізу, логічного, історико-генетичного, футурусективного, ретроспективного, а також методу вторинної обробки інформації. Під час написання статті доведено, що елементами земського призріння в закладах початкової та середньої професійно-технічної освіти були навчання на пільговій або безкоштовній основі, виплата стипендій, безоплатне забезпечення формою, спецодягом, ліжко-місцями у гуртожитках, їжею, підручниками, профреманентом під час випуску та інші. Ці норми соціальної роботи та забезпечення того часу розповсюджувалися на найкращих, нечисельних вихідців із міщанства та селянства. Підкреслено, що за півтора століття земське призріння в системі профтехосвіти пройшло шлях від кагортної до масової практики, і, не дивлячись на певне звуження категорій отримання, у сьогоденні, стало стрижнем традицій соціальної роботи та забезпечення в ній. Збережені та узвичаєні принципи, норми ще дорадянських соціальноорієнтованих практик забезпечують життєздатність та соціальноспрямовану місію вітчизняних закладів профтехосвіти.

***Ключові слова:** земське призріння, соціальна робота, соціальний супровід, соціальне забезпечення, професійно-технічна освіта, училище.*

Вступ та сучасний стан досліджуваної проблеми

Необхідність реформування вітчизняної системи профтехосвіти актуалізує питання доцільності вдосконалення в ній сегменту соціальної роботи та забезпечення. Пошук відповіді невпинно приводить до доречності використання як провідного закордонного, так і українського історичного досвіду. Інставрація останнього дозволить не лише забезпечити спадковість розвитку, а й надасть окресленому напрямку освіти більшої привабливості і престижу. Крім того, соціальна спрямованість таких кроків буде сприяти формуванню позитивного іміджу місцевої влади у свідомості членів територіальної громади.

Разом з цим, слід врахувати і той факт, що у якості об'єкта професійної соціальної роботи підлітки та молоді були визначені в Україні ще у другій половині XIX століття. Інноваційність тогочасного земського призріння, в цьому контексті, не викликає сумніву. Узвичаєне у буденному функціонуванні технікумів і професійно-технічних училищ минулого століття воно, і сьогодні, є традицією, нормою, і, помилково, інколи визначається залишками радянської системи соціального забезпечення. Зазнавши трансформації, елементи земського призріння у повсякденній роботі закладів профтехосвіти не втратили життєздатності, що лише підсилює актуальність нашого дослідження.

Сукупність наукових праць з теми публікації можна умовно поділити на три групи. Першу складають

дослідження з історії вітчизняної професійно-технічної та сільськогосподарської освіти. До неї відносяться роботи Бекетова В. А. (1900), Бутівщенко С. (1996), Гавриленко К. М. (2016), Кошолопа О. (2012). Питанням призріння, піклування та опіки в їх змісті відведено далеко не першочергове місце, оскільки головна увага авторів прикута до стану освіти досліджуваного періоду. До другої групи відносяться праці істориків соціальної роботи – Галіулліної С. Д. (2012), Горілого А. Г. (2004), Попович Г. М. (2000), Приймака О. М. (2010), Фурмана А. В. та Підгурської М. В. (2014) – на сторінках яких окремі аспекти теми цієї публікації розглянуті як складова соціального призріння українських земств. Науковий доробок Звереві І. Д., Козубовської І. В., Пічкар О. Л. (2000), Лікарчук І. Л. (1999), Гюпті Л. Т. та Іванової І. Б. (2004), Ничкало Н. Г. (2008), Міщенко Н. І. (2012), Коляди Н., Берлет А. та Короля С. (2019) складає третю групу, проблематика праць якої окреслює сучасний стан та перспективи вітчизняної середньої спеціальної освіти, а також торкається питання розвитку соціальної роботи в ній. Втім, предмет нашої публікації не знайшов в цих дослідженнях комплексної уваги, що лише підсилює актуальність його аналізу.

Мета публікації – виявити та охарактеризувати традиції земського призріння в системі професійно-технічної освіти України. Досягнення мети стало можливим внаслідок вирішення наступних завдань: 1) охарактеризувати принципи, норми та ціннісні орієнтири земського соціального призріння в закладах початкової

та спеціальної середньої освіти в губерніях підросійської України; 2) проаналізувати адаптацію і трансформацію елементів земського призріння до радянської моделі соціального забезпечення в сегменті профтехосвіти; 3) визначити глибину вкорінення і перспективи інставації елементів земського призріння і піклування у соціальній роботі зі студентами закладів професійно-технічної освіти сучасної України.

Методи дослідження підпорядковані таким принципам наукового пізнання як принцип історизму, об'єктивності, багатфакторності, неупередженості. Реалізація останніх відбулася завдяки застосуванню методів аналізу, синтезу, індукції та дедукції, нарративного, типології, порівняльного та контент-аналізу, логічного, історико-генетичного, футурусективного, ретроспективного, а також методу вторинної обробки інформації.

Результати

Низький освітній рівень населення українських губерній був виявлений вже під час проведення перших вибіркового земських переписів 1881 та 1883 років. Його показники були високими лише серед дворянства, духовенства та купецтва, але, за даними земських кореспондентів, писемних селян на той час налічувалося трохи більше 12%. Хоча останній показник на 1906 р. зріс майже до 75% гендерний дисбаланс в ньому залишався занадто відчутним – на 1000 осіб чоловічої статі в Україні припадало 450 писемних, а на ту ж кількість жінок – лише 150. В умовах прискорення ринково-капіталістичної трансформації нагальним стало вирішення не лише таких питань як задоволення промисловості й аграрного сектору у кваліфікованій робочій силі, а й формування прошарку технічної та сільської інтелігенції (Бутівченко, 1996: 7). Вирішення проблеми неосвіченості та неписьменності переважної більшості населення, раціоналізації масової свідомості повністю корегувалося із запитом на підвищення рівня соціального здоров'я суспільства. У зв'язку з цим, долучення освіти до переліку напрямків земського призріння було цілком закономірним.

Покажемо, в цьому контексті, є уривок зі звіту Слов'яносербської повітової земської управи за 1905 р.: «Перетворення останніх десятиліть захопили зненацька сільське населення краю, яке жило тривалий час розміреним патріархальним життям. Темне та інертне, воно зовсім не було підготовленим до тих нових умов, у які його поставило відкриття величезних мінеральних багатств краю. Попит на робочі руки в промисловості та сільському господарстві спричинив зростання заробітної платні, але, разом з цим, змінив традиційний уклад селянського життя. Він познайомив населення не лише з досягненнями цивілізації, а й з її вадами на які так падає некультурна маса» (Бекетов, 1900: 24). Земські діячі наголошували на зниженні морального рівня сільського населення й, особливо, молоді, зменшенні авторитету голів сімей, значущості громадської думки, виникненні низько уклінного скептицизму. Саме тому для земських початкових та середньо спеціальних навчальних закладів освітньо-виховна, соціалізуюча, соціально-профілактична та соціально-інтегра-

ційна функції стали рівнозначними. Закономірність єдності у земському призрінні навчального процесу з принципами соціально-педагогічної роботи не викликала в той час ніякого сумніву.

До кінця XIX ст. розвиток земської освіти був досить повільним – щорічний приріст кількості учнів складав близько 2,5%. Але справа зрушилася після 1897 р., коли земства були звільнені від витрат загальнодержавного значення і частина вивільнених коштів спрямувалася на народну освіту. Підвищення уваги до стану речей у сфері народної освіти знайшло своє відображення в діяльності земських міських та волосних органів місцевого самоврядування. Витрати останніх на розбудову мережі навчальних закладів, лише протягом 1910-15 р. зросли у 1,5 рази (Горілий, 2004: 133). З 1880-х рр. та до падіння імперського ладу на повітовому рівні по всій території українських губерній відкривалися трьох та чотирьохрічні земські школи, ремісничі та сільськогосподарські училища, а в промислових регіонах – ще недільні школи, де освіту отримували не лише діти, а й ремісники та фабрично-заводські робітники (Фурман, Підгурська, 2014: 121). При цьому для учнів, батьки яких жили в інших населених пунктах поблизу земських шкіл та училищ обов'язково зводилися гуртожитки. Як наслідок, за 30 передуючих Першій світовій війні років кількість учнів у сільських земських школах в Україні зросла більш ніж у два рази. На 1913 р. цей показник дорівнював майже 800 тисячам осіб. З них близько 80% навчалися у початкових школах, а інші – в училищах (Галіулліна, 2012: 126).

Завданнями земської початкової освіти, в цьому контексті, стало не лише збільшення кількості народних шкіл, а й заохочення дітей, особливо сільських, до засвоєння ідей цивілізованості, вихованості, до сприйняття досягнень тогочасної культури (Корф, 1881: 310). У зв'язку з підсиленням освітнього процесу елементами соціально-педагогічної роботи, поряд із граматику, читанням, арифметикою, до навчальної програми шкіл часто вводилися необов'язкові предмети соціально орієнтованого характеру. Так, наприклад, на початку XX ст. учні шкіл Херсонської губернії обов'язково відвідували уроки гігієни, а на Катеринославщині їм викладалися основи сільського господарства та уроки моралі. Крім того, на лівобережжі та півдні поширення отримала земська практика проведення відкритих просвітницьких лекцій для селян на теми сутності загальнолюдських цінностей, здорового образу життя, культури агрономії, розвитку художньої літератури тощо.

Слід також звернути увагу на те, що відкриття школи, початок навчального року, випускні іспити супроводжувалися соціально значущими, громадсько-виховними моментами. Вони, завдяки зусиллям земських інспекторів та вчителів, отримували не лише ознак узвичаєння, а й свята села. Втім, не дивлячись на заходи вчителів з популяризації необхідності початкової освіти та переконання батьків про необхідність відвідування їх дітьми уроків, майже половина учнів шкіл систематично пропускала заняття. У сільській місцевості півдня України ця ситуація була ще гіршою, оскі-

льки народні школи там відвідувало не більше ніж 6 – 8 % дітей (Приймак, 2010: 10).

Найкращі випускники початкових народних шкіл могли продовжити своє навчання у спеціалізованих земських сільськогосподарських та ремісничих училищах. Поширення мережі останніх в українських губерніях почалося з середини 1880-х рр. (Гавриленко, 2016: 249). Оскільки переважна більшість тих, хто ставав учнями цих середніх спеціалізованих навчальних закладів за соціальним походженням були селянами та міщанами, то навчання відкривало для них канал висхідної вертикальної мобільності – після отримання диплома вони поповнювали верстви висококваліфікованих технічних службовців та сільської інтелігенції. В стінах ремісничих та сільськогосподарських училищ утворювався специфічний комунікативний простір, де формувалися та закріплювалися соціальні зв'язки між найбільш прогресивними представниками селянства та міщанства з одного боку і земцями, діячами просвітницького руху, місцевою адміністрацією з іншого. Паралельно із реалізацією освітньої функції тут впроваджувалися елементи патерналістської моделі соціально-педагогічної роботи. Вона ототожнювалася з тим, що земства могли безкоштовно навчати найкращих учнів, виплачувати їм стипендії, надавати безоплатне харчування та ліжко-місце в гуртожитку, а також одяг по сезону. Хоча, згідно із звітною документацією губернських земських управ, на утримання училищ щорічно витрачалося близько 70 тисяч карбованців мережа їх не стала чисельною. Ці спеціалізовані заклади середньої ремісничої та сільськогосподарської освіти функціонували в межах навчальних округів лише в частині губернських та деяких повітових центрів. Напередодні Першої світової війни їх кількість в Україні не перевищувала три десятки. В переліку їх можна окремо згадати Полтавське та Головне Одеське училища садівництва, Гнедінське (Олександрівський повіт), Таврійське (Мелітопольський повіт), Уманське та Херсонське сільськогосподарські училища, Катеринославські гірничі та реальні училища, Верхньодніпровська (Ерастівська) сільськогосподарська школа, Харківське землеробське училище й інші.

В закладах середньої та середньої спеціальної освіти земське призначення реалізувалося у вигляді виплат стипендій, оплати за навчання, забезпечення одягом, підручниками, харчуванням, житлом, а також наданні відзнакових подарунків за високі досягнення у навчанні. Хоча ці заходи мали вигляд благодійних вчинків і не були обов'язком для земств, той факт, що здійснювалися вони у значних обсягах, безперервно, цілеспрямовано, та систематично дозволяє розглянути їх як комплекс постійно діючих соціально спрямованих програм. Вважаємо доцільним навести тут декілька прикладів такої земської соціальної допомоги. Для учнів чоловічих та жіночих гімназій Катеринославське губернське земство ще на початку 1870-х рр. заснувало низку стипендій. Щорічними в цьому контексті стали від 1 до 4 стипендій для дівчат Маріїнської гімназії. Останній, згідно з рішеннями губернської земської управи, у якості адресної фінансової допомоги надава-

лися кошти у розмірі не менш ніж 1200 крб. (Лікарчук, 1999: 93)

Справі субсидіювання державних та приватних сільськогосподарських училищ українські земства приділяли особливу увагу. Обсяг їх фінансових витрат по цій статті на початку ХХ ст. був у два рази більшим ніж аналогічні показники від державного бюджету. Внаслідок цього утримання учнів цих навчальних закладів прирівнювалося до показників якості життя заможного селянина. Вихованці щоденно отримували чотириразове харчування. За потреби за кожним із них закріплювалося ліжко-місце у гуртожитку. Щодо одягу, то на теплі пори року їм надавалися парусинова та суконна блузи, брюки, фуражка та сапоги, а взимку – кожух, шапка, рукавиці та валинки. В деяких сільськогосподарських училищах учні отримували ще й парадний одяг, комплект якого складався з формених фуражки, куртки, шинелі з солдатського сукна. Всього на 1910 р. 75 земств утримували на власні кошти 270 учнів сільськогосподарських училищ (Бекетов, 1900: 69).

На окреме місце в земському призначенні виводилася фінансова допомога середнім спеціальним закладам, що випускали висококваліфікованих промислових та ремісничих спеціалістів. Після відкриття Вищого гірничого училища (зараз Гірнича академія у м. Дніпрі) в Катеринославі губернське земство виступило фундатором стипендії імені дійсного статського радника А. П. Струкова. На цей напрям управа виділяла по 10 500 крб. (Лікарчук, 1999: 104).

Для забезпечення потреб Олександрівського повіту фаховими ремісниками земство виступило одним із засновників Гнедінського училища. Окремою статтею витрат встановлювалися стипендії для тих учнів останнього, які прийшли з початкових народних шкіл. При цьому, якщо у 1881 р. земських стипендіатів у цьому закладі було лише троє, то 1885 р. – 18. На кожного з них земство витрачало щороку 120 крб. Крім того, слід зазначити, що навчання у Гнедінському сільськогосподарському училищі було безкоштовним. Те саме можна сказати й про забезпечення підручниками і навчальними посібниками. Проживання в гуртожитках для майже половини учнів здійснювалося на пільгових умовах. Відмінники освіти по закінченню закладу отримували грошову винагороду та набори інструментів за обраною спеціальністю (Антощак, 2015).

Переважна більшість охарактеризованих вище елементів земського призначення були перенесені до радянської системи виховання та соціального забезпечення учнів технікумів та професійно-технічних училищ. Виходячи з того, що в умовах планової командно-адміністративної економіки держава виступала єдиним експлуататором трудових ресурсів, на неї ж покладалася й відповідальність за професійну підготовку та соціальне забезпечення останніх. Учні середніх професійно-технічних закладів навчалися безкоштовно, отримували стипендію, форму та спецодяг, за необхідності – місце у гуртожитку. По закінченню, згідно із програмою держрозподілу, вони обов'язково забезпечувалися робочим місцем. Пільгові категорії – сироти, діти з інвалідністю, діти з багатодітних родин – отри-

мували соціальну допомогу, безкоштовне харчування тощо.

На момент набуття незалежності в Україні налічувалося 756 закладів професійно-технічної освіти, у яких навчалися близько 270 тисяч юнаків (61,5%) та дівчат (38,5%). З усієї кількості цих закладів – 662 заклади були підпорядковані Міністерству освіти і науки України, 21 – входили до складу закладів вищої освіти, 69 – функціонували як структурні установи пенітенціарної системи, 4 – підпорядковані іншим органам виконавчої влади. Втім через 20 років кількість таких навчальних закладів скоротилася до 505. При цьому, за типовою ознакою вони поділяються на вищі професійні училища (24%), професійні коледжі (5%), центри професійно-технічної освіти (12%), професійні ліцеї (49%), професійно-технічні училища (10%) (Ничкало, 2008: 78).

В професійно-технічних навчальних закладах існує значний досвід розв'язання соціальних труднощів учнів. Значний сегмент в ньому займають принципи, що отримали інституціалізованого вигляду ще за часів радянської влади. До них, передусім, відносяться безкоштовний характер освіти, що є цілком прийнятним в умовах зuboжіння значної маси населення та прогнозованої кадрової кризи, нестачі кваліфікованих робочих рук на виробничих підприємствах. Радянська традиція простежується і в принципі загального надання учням стипендій та спецодягу. Поряд з ним, в роки незалежності впровадження отримали соціально спрямовані засади інноваційного змісту. Серед них: 1) принцип обов'язковості соціальної діагностики повсякдення учнівського колективу, сутність якого полягає у визначенні проблем підлітка у відносинах з мікросередовищем або групою; 2) принцип необхідності соціального прогнозування, що спрямований на передбачення тенденцій, наслідків і шляхів соціалізації учня у різних соціальних середовищах таких, як сім'я, команда, група однолітків тощо; 3) принцип надання учням соціально-психологічної та педагогічної підтримки в процесі розвитку їх особистісних якостей; 4) принцип соціальної інтеграції, що передбачає допомогу у створенні сприятливих умов для успішного самовизначення у навчально-виховному процесі професійно-технічного навчального закладу соціально незахищених осіб; 5) принцип пропагування та запровадження оптимальних моделей і проєктів соціальної адаптації в освітньому закладі і соціумі; 6) принцип забезпечення дієвої комунікації, який уможливує підготовку громадської думки, залучення педагогів, психологів, правозахисників, громадських діячів, журналістів, лікарів до взаємодії і співпраці для захисту прав дітей; 7) принцип впровадження соціально-спрямованих інновацій, що забезпечує пошук перспективної інформації про технології, методи, системи соціальної адаптації учнів у різних соціокультурних середовищах (Лікарчук, 1999: 234).

Разом з цим, серед згаданих вище напрямків соціальної роботи у вітчизняних закладах професійно-технічної освіти можна чітко простежити традиції земського призріння. Вони збереглися як на загальному соціально-просторовому рівні, так і у площині соціаль-

ного супроводу та допомоги учням пільгових категорій. У першому випадку маркерами виступають обов'язкове надання потребуючим ліжко-місць у гуртожитках, забезпечення навчального процесу необхідною літературою, а також організація харчування (Закон, 2005). Втім, найбільшій увазі викликають аналогії в питанні контролю за відвідуванням занять. Якщо в останній чверті XIX – на початку XX ст. воно було актуальним для земської початкової освіти, то тепер проблема перейшла в сферу професійно-технічних закладів. Якщо в минулому земські вчителі, головним чином, використовували для вирішення його метод налагодження дієвої комунікації з батьками учнів та переконання, то зараз ми маємо формалізований дієвий механізм. Складовими останнього виступають розробка банку даних та соціальних паспортів на тих, хто систематично пропускає заняття, проведення з ними співбесід задля налагодження доброзичливих стосунків, організація контролю за відвідуванням занять цими підлітками, з'ясування причин прогулів, сприяння вирішенню конфліктних ситуацій у групі, з педагогами, батьками тощо. Крім того, класний керівник разом із психологом повинен провести діагностичні дослідження особистісних рис такого учня й вести постійне спостереження за його поведінкою під час занять, перерв, а також розробити відповідні рекомендації для вирішення проблеми (Радкевич, 2015: 9). За великим рахунком, як і 150 років тому, вчитель має не лише сформувати адекватну мотивацію в учня, змінити ставлення останнього до навчального закладу у позитивний бік, а й навчити батьків прийомам і методам активного слухання, підтримки та конструктивного спілкування з дитиною. Він, таким чином, організовує соціально-перетворювальну роботу та здійснює заходи соціально-педагогічної допомоги.

Втім, найбільш виразно традиції земського призріння простежуються у соціальній роботі з пільговими категоріями учнів закладів професійно-технічної освіти – дітьми-сиротами та дітьми позбавленими батьківського піклування, дітьми інвалідами з дитинства та інвалідами I-III груп, постраждалими внаслідок Чорнобильської катастрофи, учнями з малозабезпечених та багатодітних сімей, дітьми учасників антитерористичної операції. У першій частині статті ми наводили аналіз та приклади земського призріння у ремісничих та сільськогосподарських училищах. Порівняльний аналіз їх із сучасними технологіями соціальної роботи у вітчизняних закладах професійно-технічної освіти дозволяє віднайти багато спільних рис. Відправним моментом, в цьому контексті, є розуміння того, що за часів розвитку і становлення радянської моделі профтехосвіти земські практики не притерпіли сутнісних змін. Але якщо, в умовах чисельного зростання як кількості закладів, так і їх контингенту в радянській Україні цими технологіями охоплювалися всі учні, то на сучасному етапі їх контактною цільовою аудиторією виступають тільки пільгові категорії (Лікарчук, 1999: 204). Серед останніх лише дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування майже 5%.

На сьогодні, учні закладів професійно-технічної

освіти, які належать до пільгових категорій, мають право на повне державне забезпечення при продовженні навчання до 23 років або до закінчення відповідних навчальних закладів. При цьому, учні, які є сиротами або позбавленими батьківського піклування, отримують стипендію на 50 відсотків вище, ніж в середньому у відповідному навчальному закладі. Вони також отримують щорічну допомогу у розмірі трьох місячних стипендій. Заробітна плата, нарахована в період виробничого навчання та виробничої практики, виплачується їм у розмірі 100 відсотків (Семигіна, 2005: 84). У разі необхідності отримання академічної відпустки за станом здоров'я, то за ними зберігається повне державне забезпечення на весь період академічної відпустки та виплачується стипендія.

Крім того, відповідно порядку встановленому Кабінетом Міністрів України, випускники навчальних закладів із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, забезпечуються за рахунок навчального закладу або відповідної установи, одягом і взуттям. Також їм виплачується одноразова грошова допомога в розмірі не менше шести прожиткових мінімумів для осіб відповідного віку. При працевлаштуванні дітей названої категорії, які перебувають на повному державному забезпеченні, видається одяг, взуття, м'який інвентар і обладнання на суму, не менш 40 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (Ничкало, 2008: 179).

Обговорення

Ретроспекція практик земського призріння у сучасній соціальній роботі з учнями закладів професійно-технічної освіти простежується і в тому, що останні вибудовані у площині соціальної допомоги та супроводу. Це надає можливість окреслити простір для обговорення проблеми та перспективних напрямків їх подальшого розвитку. Серед них авторка, з урахуванням надбав попереднього наукового доробку, вбачає впровадження договірної основи у сфері співпраці закладів профтехосвіти та соціальних служб; використання історичного вітчизняного, а також іноземного досвіду у створенні відділів соціальної роботи при закладах профтехосвіти; організація та проведення спеціалізованих програм, проектів, що містили б у собі консультативну та тренінгову складові з подолання психологічних, соціально-психологічних, соціальних, правових та інших проблем учнів; підвищення якості соціального супроводу дітей з інвалідністю, дітей із малозабезпечених сімей, дітей-сиріт та дітей, які залишились без батьківського піклування спільно із соціальними службами для сім'ї, дітей та молоді; створення та підтримка в соціальних мережах груп взаємодопомоги для випускників, де останні могли б отримувати консультативні та юридичні послуги, приймати участь у різного роду тренінгах, користуватися інформаційними послугами тощо.

Так, наприклад, до головних завдань відділів соціальної роботи могли б бути віднесені: спостереження основних і особистих соціальних проблем, що існують у класах навчального закладу; виявлення і діагностування особистісних рис характеру учня, та групи; залу-

чення допоміжних факторів для роботи викладача з учнем, групою та батьками; налаштування спільної праці з органами соціального захисту, відділами по роботі з неповнолітніми, іншими установами в інтересах вирішення соціальних проблем дітей.

Зі свого боку, мета міжвідомчої програми адаптації дітей-сиріт, які закінчили професійно-технічні навчальні заклади, полягала б у всебічній допомозі в соціалізації названої категорії осіб у період переходу до самостійного життя. Вона мала б передбачати ознайомлення з основами законодавства України з питань забезпечення прав дітей-сиріт, надання допомоги у вирішенні складних життєвих проблем, формування навичок самостійного вирішення особистісних проблем, соціально-психологічному консультуванні з проблем міжособистісних стосунків, роботу з найближчим оточенням щодо сприяння вирішенню соціальних і соціально-психологічних проблем. До її складу доцільно було б внести міжвідомчий соціальний проєкт з працевлаштування дітей-сиріт, які закінчили професійно-технічні навчальні заклади. До невід'ємних його елементів логічно було б віднести добір місця роботи з урахуванням професії, набуття вмінь і комунікативних навичок, пошук можливих шляхів підвищення кваліфікації, досягнення домовленості з роботодавцями щодо створення належних умов трудової адаптації та можливого додаткового навчання на робочому місці.

Висновки

Таким чином сформований в останній чверті XIX – початку XX ст. сегмент земського призріння в закладах початкової та середньої професійно-технічної освіти охоплював такі елементи як безкоштовне забезпечення навчальною літературою та підручниками, формою та спецодягом, ліжко-місцями у гуртожитках, безоплатним харчуванням, навчання на пільговій або безкоштовній основі, виплата стипендій, надання профреманенту під час випуску та інші. Вони розповсюджувалися на найкращих, а тому нечисельних, вихідців із міщанства та селянства, які отримували в цих закладах професію та поповнювали прошарок технічних службовців. За майже півтора століття земське призріння в системі профтехосвіти пройшло шлях від кагортної до масової практики соціальної роботи і забезпечення. Попри певне звуження категорій отримання, унормоване та узвичаєне, воно, на сьогодні, зберігає життєздатність та соціальноспрямовану місію, слугує невід'ємним елементом соціо професійного старту для робітничої та сільської молоді.

Головні положення та фактичний матеріал статті пов'язані з дисертаційним дослідженням з теми ролі практик земського призріння в соціальній роботі сучасної України. Вони можуть бути використані при розробці курсів з історії, теорії, технологій соціальної роботи, а також вдосконаленні нормативно-правової бази соціальної роботи з молоддю. Перспективним напрямком подальшої розробки цієї теми є дослідження можливостей зростання ролі приватного бізнесу та природних недержавних монополій у всебічній, в тому числі й соціальноспрямованій, підтримці вітчизняної системи профтехосвіти.

Література

1. Антошак М. М. Гнедінське ремісничче училище: відкриття та діяльність. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. Запоріжжя, 2015. Вип. 43. С. 122–129.
2. Безпалько О. В. Організація соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю у територіальній громаді: теоретико-методичні основи. Київ: Наук. світ, 2006. 408 с.
3. Бекетов В. А. Сборник сведений по сельскохозяиственному образованию. СПб.: Тип. В. Киршбаума, 1900. 116 с.
4. Бутівченко С. Професійна освіта в Україні в кінці XIX – на початку XX століття: тенденції, особливості, використання набутого досвіду. Школа і підготовка учнівської молоді до життя та діяльності в умовах ринку : наук.-метод. зб. Харків: Педагогіка, 1996. С. 4–20.
5. Гавриленко К. М. Професійна аграрна підготовка у середніх навчальних закладах України кінця XIX- початку XX ст. *Вісник Глухівського національного університету імені Олександра Довженка*. Серія: Педагогічні науки. Глухів, 2016. Вип. 31. С. 243–253.
6. Галиуллина С. Д. Попечительство как система управления образовательными учреждениями (исторический аспект). *Вестник УГУЭС. Наука, образование, экономика*. Серія: Экономика. 2012, № 2. С. 122–130.
7. Горілий А. Г. Історія соціальної роботи. Тернопіль: Астон, 2004. 173 с.
8. Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування». *Урядовий кур'єр*. 2005. №19.
9. Зверева І. Д., Козубовська І. В., Пічкарь О. Л. Соціальна робота з дітьми і молоддю (теоретико-методологічні аспекти). Ужгород: УжНУ, 2000. 192 с.
10. Коляда Н., Берлет А., Король С. Система установ для дітей з обмеженими психофізичними можливостями в Україні у сфері соціального захисту. *Наука і освіта*. 2019, № 1. С. 5–10.
11. Корф Н. Сельскохозяйственное и ремесленное образование народа. *Вестник Европы*. 1881, № 2. С. 308–337.
12. Кошолуп О. Розвиток системи професійної освіти на Поділлі наприкінці XIX – початку XX ст. *Szkola - Zawód - Praca*, 2012. № 4. С. 116–129.
13. Лікарчук І.Л. Професійно-технічна освіта України: історичний шлях і перспективи. Київ: Педагогіка, 1999. 287 с.
14. Міщенко Н. І. Соціально-педагогічний супровід особистісно-професійного розвитку майбутніх фахівців засобами студентської субкультури. *Соціальна педагогіка: теорія і практика: зб. наук. пр.*, 2012, № 2. С. 78–85.
15. Ничкало Н. Г. Трансформація професійно-технічної освіти України. Київ: Педагогічна думка, 2008. 200 с.
16. Попович Г. М. Соціальна робота в Україні і за рубежом. Ужгород, МПП «Гражда», 2000. 134 с.
17. Приймак О. М. Технології соціального приз-

ріння у південноукраїнському селі наприкінці XIX початку XX ст. *Грані*. 2010. № 2 (70). С. 10–15.

18. Радкевич В. О. Професійна освіта і навчання для сталого розвитку суспільства. *Проф.-техн. освіта*. 2015, № 4 (69). С. 7–11.

19. Семигіна Т. В. Соціальні послуги на рівні громади: український досвід і перспективи. Київ: Логос, 2005. 134 с.

20. Тюптя Л. Т., Іванова І. Б. Соціальна робота: теорія і практика. Київ: ВМУРОЛ «Україна», 2004. 408 с.

21. Фурман А. В., Підгурська М. В. Історія соціальної роботи. Тернопіль: THEU, 2014. 174 с.

References

1. Antoshchak, M. M. (2015). Hniedinske remisnyche uchylshche: vidkryttia ta diialnist [Gnedinsk Craft School: Discovery and Activity]. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu – Scientific Works of the Faculty of History of Zaporizhzhia National University*, 43. 122–129 [in Ukrainian].
2. Bezpalko, O. V. (2006). *Orhanizatsiia sotsialno-pedahohichnoi roboty z ditmy ta moloddu u terytorialnii hromadi: teoretyko-metodychni osnovy [The Organization of Socio-Pedagogical Work with Children and Youth in the Territorial Community: Theoretical and Methodological Foundations]*. Kyiv: Nauk. svit [in Ukrainian].
3. Beketov, V. A. (1900). *Sbornyk svedenyi po selskokhoziaistvennomu obrazovaniyu [The Data Information on Agricultural Education]*. St.-P.: Typ. V. Kyrshbauma [in Russian].
4. Butivshchenko, S. (1996). *Profesiina osvita v Ukraini v kintsy XIX – na pochatku XX stolittia: tendentsii, osoblyvosti, vykorystannia nabutoho dosvidu [Vocational Education in Ukraine in the Late 19th and Early 20th century: Trends, Features, Experience Implementation]*. *Shkola i pidhotovka uchnivskoi molodi do zhyttia ta diialnosti v umovakh rynku : nauk.-metod. zb. – School and Student Youth Preparation for Life and Activity under Market Conditions: Scientific Method. Coll. papers.* (pp. 4–20) [in Ukrainian].
5. Havrylenko, K. M. (2016). *Profesiina ahrarna pidhotovka u serednikh navchalnykh zakladakh Ukrainy kintsia XIX - pochatku XX st. [Professional Agricultural Training in Secondary Schools of Ukraine in the Late 19th and Early 20th Centuries]*. *Visnyk Hlukhivskoho natsionalnoho universytetu imeni Oleksandra Dovzhenka. Serii: Pedahohichni nauky – Bulletin of Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National University. Series: Pedagogical sciences*, 31. 243–253 [in Ukrainian].
6. Halyullyna, S. D. (2012). *Popechitelstvo kak sistema upravleniia obrazovatelnyu uchrezhdeniamy (ystorycheskyi aspekt) [Guardianship as a System of Management of Educational Institutions (Historical Aspect)]*. *Vestnyk UHUES. Nauka, obrazovanye, ekonomyka. Seryia: Ekonomyka – Bulletin of UGUES. Science, Education, Economics. Series: Economics*, 2. 122–130. [in Russian].
7. Horilyi, A. H. (2004). *Istoriia sotsialnoi roboty [The History of Social Work]*. Ternopil: Aston [in Ukrain

ian].

8. Zakon Ukrainy «Pro zabezpechennia orhanizatsiino-pravovykh umov sotsialnoho zakhystu ditei-syrit ta ditei, pozbavlenykh batkivskoho pikluvannia» [Law of Ukraine "On Ensuring the Organizational and Legal Conditions of Social Protection of Orphans and Children Deprived of Parental Care"]. (2005). *Uriadovyi kurier – Government Courier*, 19 [in Ukrainian].

9. Zvereva, I. D., Kozubovska, I. V., Pichkar, O. L. (2000). *Sotsialna robota z ditmy i moloddiu (teoretyko-metodolohichni aspekty) [Social Work with Children and Youth (Theoretical and Methodological aspects)]*. Uzhhorod: UzhNU [in Ukrainian].

10. Koliada, N., Berlet, A., Korol, S. (2019). Systema ustanov dlia ditei z obmezhenymy psykhozichnymy mozhlyvostiamy v Ukraini u sferi sotsialnoho zakhystu [The system of Institutions for Children with Mental and Physical disabilities in Ukraine in the Field of Social Protection]. *Nauka i osvita – Science and Education*, 1. 5–10 [in Ukrainian].

11. Korf, N. (1881). Selskokhoziaistvennoe i remeslennoe obrazovanye naroda [Agricultural and Craft Education]. *Vestnyk Evropy – Bulletin of Europe*, 2. 308–337 [in Russian].

12. Kosholap, O. (2012). Rozvytok systemy profesiinoi osvity na Podilli naprykintsi XIX – pochatku XX st. [Development of the System of Vocational Education in Podillya in the Late 19th and Early 20th centuries]. *Szkola - Zawód – Praca*, 4. 116–129 [in Ukrainian].

13. Likarchuk, I. L. (1999). *Profesiino-tekhnicna osvita Ukrainy: istorychni shliakh i perspektyvy [Vocational Education of Ukraine: Historical Path and Prospects]*. Kyiv: Pedahohika [in Ukrainian].

14. Mishchenko, N. I. (2012). Sotsialno-pedahohichni suprovid osobystisno-profesiinoho rozvytku maibutnikh fakhivtsiv zasobamy studentskoi subkultury [Socio-Pedagogical Support of Personal and Professional Development of Future Professionals by Means of Student Subculture]. *Sotsialna pedahohika: teoriia i praktyka: zb. nauk. pr. – Social Pedagogy: Theory and Practice: Collection. Science. pr.*, 2. 78–85 [in Ukrainian].

15. Nychkalo, N. H. (2008). *Tranformatsiia profesiino-tekhnicnoi osvity Ukrainy [Transformation of Vocational Education in Ukraine]*. Kyiv: Pedahohichna dumka [in Ukrainian].

16. Popovych, H. M. (2000). *Sotsialna robota v Ukraini i za rubezhem [Social Work in Ukraine and Abroad]*. Uzhhorod: MPP «Hrazhda» [in Ukrainian].

17. Pryimak, O. M. (2010). Tekhnolohii sotsialnoho pryzninnia u pviddenoukrajinskomu seli naprykintsi XIX pochatku XX st. [The Technologies of Social Charity in the Southern Ukrainian Village in the Late 19th and Early 20th Centuries]. *Hrani – Grani*, 2 (70). 10–15 [in Ukrainian].

18. Radkevych, V. O. (2015). Profesiina osvita i navchannia dlia staloho rozvytku suspilstva [Vocational Education and Training for Sustainable Development of Society]. *Prof.-tekhn. osvita – Vocational and technical education*, 4 (69). 7–11 [in Ukrainian].

19. Semyhina, T. V. (2005). *Sotsialni posluhy na rivni hromady: ukrajinskyi dosvid i perspektyvy [Social Services at the Community Level: Ukrainian Experience and Prospects]*. Kyiv: Lohos [in Ukrainian].

20. Tiuptia, L. T., Ivanova, I. B. (2004). *Sotsialna robota: teoriia i praktyka [Social Work: Theory and Practice]*. Kyiv: VMUROL «Ukraina» [in Ukrainian].

21. Furman, A. V., Pidhurska, M. V. (2014). *Istoriia sotsialnoi roboty [The History of Social Work]*. Ternopil: TNEU [in Ukrainian].

Olha Ivanchenko,
PhD student,

Department of Social Philosophy and Public Administration,
Zaporizhzhia National University,
66, Zhukovskogo Str., Zaporizhzhia, Ukraine

TRADITIONS OF ZEMSTVO CHARITY IN THE SYSTEM OF VOCATIONAL EDUCATION OF UKRAINE

An integral part of reforming the Ukrainian system of vocational education and training is improving the existing incorporated segment of social work and security. The demanding search for an effective problem-solving draws constant attention to the leading foreign and domestic historical experience. The instauration urgency of the latter is caused not only by providing potential continuity of the development, but also by streamlining the educational field. Equally important is the fact that the steps under consideration are to contribute to the formation of a positive image of local authorities in the collective consciousness of the territorial community members. The purpose of the research is to identify and characterize the traditions of zemstvo charity within the system of vocational education of Ukraine. To achieve the purpose, the following methods were used, i.e. logical, historical-genetic, futuristic, retrospective and narrative ones, as well as the method of analysis, synthesis, induction and deduction comparative and content analysis, typology and secondary information processing. In the research process, the elements of zemstvo charity in primary and secondary vocational educational institutions have been proved to be preferential or free based education, granted scholarships, free uniforms and overalls, dormitory accommodation, food, textbooks, professional supplies and other materials within the graduation period. Those norms and regulations of social work and security encompassed only the best students and few representatives of bourgeoisie and peasantry. It should be emphasized that, for a century and a half, zemstvo charity transformed

from cohort to mass practice in the system of vocational education and, notwithstanding certain narrowing of the receipt categories has, nowadays, become the core of the traditions of social work and its provision. Preserved and acquired principles, norms of pre-Soviet socially oriented practices ensure the viability and socially oriented mission of domestic vocational educational institutions.

Keywords: zemstvo charity, social work, social support, social security, vocational education, vocational school.

Подано до редакції 14.02.2021

UDC: 373.2:37.018.1-053.4]-047.37

DOI: <https://doi.org/10.24195/2414-4665-2021-1-10>

Abdülkadir Kadayı,

PhD (Candidate of Pedagogical Sciences), associate professor, Dr.,
A. K. Faculty of Education, Department of Basic Education,
Necmettin Erbakan University, Meram Kampüsü, Meram Yeniyol,
42090, Meram Yeniyol, Konya, Turkey,

Emine Bilge Altınoluk,

M. A. (Master of Pedagogical Sciences),
Institution of Educational Sciences,
Necmettin Erbakan University, Meram Kampüsü, Meram Yeniyol,
42090, Meram Yeniyol, Konya, Turkey

INVESTIGATION OF THE RELATIONSHIP BETWEEN PARENTAL STYLES WITH COMMUNICATION SKILLS OF PRESCHOOL CHILDREN¹

It can be stated that the relationships that parents have with their children in the preschool period have a great impact on their future social-emotional lives and a significant part of learning takes place in the preschool period. Considering those parents' attitudes during child-rearing may affect the child's development and interpersonal relationships; this study aims to examine the relationship between parental attitudes and communication skills of 36-72 month-old children attending preschool education institutions. This research: parents' attitudes concerning reveal the relationship between preschool children's communication skills, preschool in Turkey period in terms of the lack of a sufficient number of working children about the communication skills, parents and educators; it is thought to be important in terms of providing a different perspective and contributing to the development of children's communication skills and drawing their attention to this issue, and also in terms of guiding researchers in future studies on the subject. The research was conducted using the relational scanning model. The population of this research consists of 36-72 months old children attending pre-school education institutions in Elazığ city center and Diyarbakır central districts in the 2017-2018 academic year, and parents of 36-72 months old children. The sample of the study consisted of 300 children and 320 parents randomly selected from the universe. In the research, the "Parental Attitudes Questionnaire" and "Communication Skills Scale" were used. The Parental Attitudes Determination Questionnaire consists of four parental attitudes (oppressive-authoritarian, protective, indifferent-carefree, democratic). The Communication Skills Scale consists of four communication skills (verbal communication, avoiding communication barriers, and communication with courtesy content, non-verbal communication). The data obtained were analyzed with SPSS 22 program. In the statistical evaluation, firstly, a normality test was applied to the subscales of the "Parental Attitudes Determination Questionnaire" and the "Communication Skills Scale". Since " $p < 0.05$ " in all communication skills subscales and all parental attitudes subscales, it was accepted that they did not show a normal distribution. Thus, Spearman Correlation was applied to test whether there was a significant relationship between parent attitudes and communication skills. According to the results of the research it is observed that parents adopt "Democratic Attitude" the most and "Verbal Communication Skills" are used the most by preschool children. No significant relationship was found between oppressive-authoritarian, indifferent-carefree, and democratic parental attitudes and subscales of communication skills. Only a low level of negative correlation was found between the protective parental style and the verbal communication skills subscale. According to the results of the study, parents and educators can be trained on parent attitudes and communication skills. Educators can support the development of children with low communication skills with activities that will showcase their social skills and allow them to express themselves. To parents who show a protective attitude; children can be helped to behave in a way that supports their verbal communication skills, affects the personality development of

¹ This study is the part of M.A. dissertation completed in Necmettin Erbakan University, in 2019